

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
**AHMED ZİYAÜDDİN
GÜMÜŞHANEVÎ**
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı

Kıyasettin KOÇOĞLU*

Özet

Gümüşhanevî, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş, mutasavvif bir alimdir. Başta Tasavvuf olmak üzere Hadis, Fıkıh, Kelam, İslam Mezhepleri, Ahlâk alanlarında eserler vermiştir. 73 Fırka hadisini değerlendiren Gümüşhanevî bu hadis doğrultusunda mezhepleri tasnif etmektedir. Mezhepleri, Fırka-i Naciye, Sapık, ve Kafir-Mürted ve Zındıklar olmak üzere üç ana başlıkta ele almaktadır. Fırka-i Naciyeyi, Eş'arilik, Selefî Muhaddisler ve Ehl-i Sünnet olarak tasnif etmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ile Hanefî-Mâtürîdî geleneğini kastetmektedir. Bu tasnifi ile özgündür. Sapık Mezhepleri Mutezile, Şia, Havâric, Mürchie, Neccâriye, Cebriye ve Müşebbihe'yi olarak ayırmaktadır. Bu fırkaların alt kollarının toplamı 72'ye ulaşmaktadır. Gümüşhanevî, bu zikredilen fırkaların dışında da pek çok fırkadan bahsetmektedir. Aralarında bağlantı kurduğu gibi kurmadan hatta isimlendirmeden sadece bir fırka olarak zikrettikleri de bulunmaktadır. Gümüşhanevî, kendisini Hanefî-Mâtürîdî gelenek içerisinde konumlandırmaktadır.

Giriş

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yaşamış, ilmi, eserleri, yetiştirmiş olduğu talebeleri, tarikat anlayışı, tekkesi, padişah nezdindeki nüfuzu gibi pek çok niteliğiyle hem yaşadığı döneme, hem de sonraki dönemlere önemli etkisi olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi başta olmak üzere İslami bilimler alanında çok sayıda eser telif etmiş ve yaşadığı devrin ilmi-fikri yapısına önemli katkıları olmuş bir âlimdir.

Çalışmamızda, Gümüşhanevî'nin itikâdi ve siyasi fırkalar/mezhepleri tanımlaması, tasnifi, onların görüşlerini değerlendirmesi ve kendisini mezhepsel açıdan nasıl konumlandığı gibi meseleler, İslam Mezhepleri Tarihçiliği açısından ele alınacaktır. Osmanlı Devletinin son dönemindeki medreselerde yetişmiş tasavvuf meşrepli ve Ehl-i Sünnet mensubu bir alimin mezheplere bakışı ortaya konularak, yaşadığı dönemin mezhep algısına ve problemlerine bir bakış aralanmaya çalışılacaktır. Böylece bu çalışmayla yakın dönem İslam Mezhepleri ile ilgili yapılacak araştırmalara mütevazî bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Gümüşhanevî'nin konuyla ilgili fikir ve yaklaşımlarının bir bütün olarak doğru kavranabilmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Hayatı, İlmi Kişiliği

Asıl adı Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhanevî'dir. İlmi derinliği ve dine olan hizmetine işaretle "Ziyaüddin" mahlası verilmiş, doğduğu ve bir müddet yaşadığı Gümüşhane'ye nispetle de "Gümüşhanevî" denilmiş ve bununla da meşhur olmuştur.¹ Doğum

* Yrd. Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi

1 Mustafa Fevzî b. Numân, *Hediyyetü'l-Hâlidîn*, İstanbul, 1313, s. 15; el-Kevserî, Mehmed Zâhid b. Hasan, *İrğâmü'l-Merîd*, İstanbul, 1328, s. 70.

tarihi hakkında farklı bilgiler zikredilse de doğruya en yakın tarihin 1228/1813 senesi olduğu söylenebilir.²

Gümüşhanevî'nin, Gümüşhane'nin Emirler Mahallesi'nde yaşadığı, ailesinin ticaretle uğraştığı, baba adının Mustafa, dede adının Abdullah olduğu, bir amcası ve bir de ağabeyi olduğu bilinmektedir.³ On yaşına kadar Gümüşhane'de yaşayan Gümüşhanevî, tahsiline burada başlamıştır. Beş yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiş, sekiz yaşına geldiğinde ise *Kasâid, Delâil-i Hayrât ve Hizb-i A'zâm* adlı eserleri hatmedip icâzet almıştır.⁴ On yaşlarında ailesiyle Trabzon'a göç eden Gümüşhanevî, eğitimine burada devam etmiştir. Babasına işlerinde yardım etmek zorunda kalmasına rağmen bölgenin önde gelen alimlerinden sarf, nahiv ve fıkıh dersleri tahsil ve tedris etmiştir.⁵

1247/1831 tarihinde yaklaşık on sekiz yaşlarına geldiğinde *Menâkıb*'daki verilere göre ticari alış-veriş için⁶, Hocasâde'nin verdiği bilgiye göre ise tahsilini tamamlamak amacıyla⁷ amcasıyla İstanbul'a gelmiştir. İlim tahsili için geri dönmekten vaz geçip, İstanbul'da kalmaya karar veren Gümüşhanevî, Bâyezid Medresesine yerleşmiştir.⁸ İstanbul'da uğradığı ilk ilim merkezi olan Bâyezid Medresesinde kimliği henüz bilinmeyen bir veliden Hikmet, Ahbâr, Tasavvuf ve Fen gibi aklî-naklî ilimleri tahsil etmiştir. Bu zâtın vefatının ardından Mahmut Paşa Medresesi'nde on yedi sene ilim talim etmiştir.⁹ Şer'î ve zâhirî ilimleri, padişah ve saray hocalarının rahle-i tadrîsinde tamamlayan, icâzet almadan önce arkadaşlarına ders verebilecek kadar başarılı olan Gümüşhanevî'nin, icâzet aldıktan sonra Bayezîd ve Mahmud Paşa Medreselerinde müderrisliğe başlamıştır.¹⁰

Seksen yaşından fazla bir ömür yaşamış olan¹¹ Gümüşhanevî'nin vefat günü hakkında kaynaklarda farklı bilgiler olsa da 7 veya 8 Zilkade 1311/1893 tarihinde vefat ettiği genel olarak kabul görmektedir.¹²

Hocaları

Gümüşhanevî'nin Gümüşhane'de ders aldığı hocalardan, Laz Hoca olarak kaynaklarda zikredilen ve hakkında fazla bir bilgi bulunamayan Şeyh Osman Efendi, Şeyh Halid es-Sa'îdî¹³ ve icazetnamelerde Şeyh Salim, Şeyh Ömer el-Bağdâdî, Şeyh Ali el-Vefâi ve Şeyh Ali'nin ismi geçmektedir. Aldığı dersler ve hocaları dikkate alındığında bu döneminin tasavvufi bir çevrede

2 Krş., Mustafa Fevzî, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 16; Kevserî, *İrğâm*, s. 70; Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1984, s. 11.

3 Gündüz, İrfan, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı, Faaliyetleri, Eserleri ve Tesirleri" *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 17-18; Demirer, Macit, *Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî (v. 1311/1893) ve Levâmîü'l-Ukûl Adlı Eseri* Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. S.B.E., Konya, 2007, s. 30-31. NOT: Demirer, Gümüşhanevî'nin süalesinden dolayı mahalleye ismin verildiği görüşüne katılmamaktadır. (bk. ae., s. 32; San, Sabri Özcan, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz", *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 52; Mustafa Fevzî, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 16.

4 Mustafa Fevzî, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 16-17; Kevserî, *İrğâm*, s. 70; Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı, Faaliyetleri, Eserleri ve Tesirleri", s. 18; Demirer, *Hadis İlimleri Açısından...*, s.39

5 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 19; Demirer, *Hadis İlimleri Açısından...*, s. 39.

6 Mustafa Fevzî, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 20.

7 Demirer, *Hadis İlimleri Açısından...*, 40 (Demirer, Hocasâde, Mevlânâ Ahmed Ziyâüddin el- Gümüşhanevî, Cerîde-i Süfiyye, s. 6'dan aktarmaktadır.)

8 Mustafa Fevzî, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 20-21.

9 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 19-21; Arslan, Ahmet Turan, "Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî'nin Verdiği Bazı İcazetnâmeler", *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 116.

10 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 21-22.

11 Arslan, "Ahmed Ziyâeddîn...", s. 116.

12 Mustafa Fevzî, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 61; Kevserî, *İrğâm*, s. 76; Demirer, *Hadis İlimleri Açısından...*, s. 38.

13 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 19; Demirer, *Hadis İlimleri Açısından...*, s. 39.

geçtiği görülmektedir.¹⁴ Bayezîd Medresesinde kimliği hakkında henüz bilgiye ulaşamadığımız bir veliden hikmet, ahbar, tasavvuf ve fen dersleri aldığı rivayet edilmektedir.¹⁵

Mahmut Paşa Medresesinde ise birçok hocadan ders almış olmasına rağmen sadece üç tanesinin ismi bilinmektedir. Onlar;

Şehrî Hafız Muhammed Emir el-İstanbulî:¹⁶ Devrin meşhur âlimlerinden olan Şehr-i Hafız, tarikat cihetiyle Gümüşhanevî'ye intisap etmekle birlikte talebesinin eserlerine takrizler yazdığı da bilinmektedir.¹⁷

Abdurrahman el-Harpûtî el-Kürdî (1169/1756): Devrin önemli ilim adamlarından olup, İlginli Hüseyin Efendi ve Muhammed Sâdık Erzincânî'den dersler almıştır.¹⁸

Gümüşhanevî'nin hocalarına dikkat edildiğinde sufî meşrepli alim kimselerden oluştuğu dikkat çekmektedir.¹⁹

Öğrencileri

Gümüşhanevî'nin önemli sayıda öğrenci yetiştirdiği verdiği icazetnamelerden anlaşılmaktadır: Hadis ve fıkhıta 30; tasavvuf ve ahlakta 15, tefsirden 8; muhtelif eserlerden 11 kişiye icazetname vermiştir. Ayrıca isimleri bir icazetname hacmine sığmayacak kadar fazla müellifin eserlerini tetkik ve mütalaa etmiştir.²⁰ Gümüşhanevî'nin aynı zamanda bağlı bulunduğu tarikatı dolayısıyla toplamda 116 tane halifesi olduğu, bunların 111 tanesinin Türk, 5 tanesinin ise Arap olduğu rivayet edilmektedir.²¹

Eserleri

İcazetini aldıktan sonra Bayezîd medresesinde müderrisliğe başlayan Gümüşhanevî, ders halkasını gittikçe genişletirken bir yandan da otuz yıl sürecek olan ilmi eserler tertip ve telifi ile neşriyat hizmetlerine başladığı ve bu sürecin 1268/1848 -1292/1875 yılları arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²² Onun Tasavvuf, Hadis, Ahlak, Fıkıh ve Akâid konularında eserleri bulunmaktadır.²³ Biz Akâid konusundaki eserleri üzerinde duracağız.

Akâid

Câmiu'l-Mütun: Eser hakkında daha sonra geniş bilgi verilecektir.

Vasiyyetleri: *Kitâbu'l-abîr*'in sonunda yer almaktadır ve Gümüşhanevî'nin müridlerine vasiyetlerini konu alan iki sayfalık bir risaledir.

Gümüşhanevî'ye nispet edilmesine rağmen ona ait olmayan bazı eserlerden de bahsedil-

14 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 18.

15 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 19-21.

16 Mustafa Fevzi, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 24.

17 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı-Eserleri*, s. 22-23; Demirer, *Hadis İlimleri Açısından...*, s. 41.

18 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı-Eserleri*, s. 24-25.

19 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 21.

20 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 22.

21 Mustafa Fevzi, *Hediyetü'l-Hâlidîn*, s. 88-93; Demirer, *Hadis İlimleri Açısından...*, s. 43.

22 Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı...", s. 22.

23 Gümüşhanevî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz., Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddin, *Camiu'l-Usul ve Eki*, Mütercim: Hüsameddin Fadiloğlu, İst., 2007; Demirer, Macit, *Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî (v. 1311/1893) ve Levâmiu'l-Ukûl Adlı Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. S.B.E., Konya, 2007; Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddin, *Büyük Dua Kitabı*, (Mecmuatü'l-Ahzab'dan Seçme Dualar), terc., Ahmet Faik Arslantürköğlu, İslamoğlu Yayınları No:49; Aydoğdu, Rukiye, *19 Yı. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi*, Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Özelinde, Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. S.B. E. , Ankara, 2008, s. 61; Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddin, *Kırk Hadis*, Mütercim: Dr. Mehmed. S. Bursalı, I. Baskı, Konya, 2006; Gündüz, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı..."

mektedir. Onlardan bazıları şunlardır: Zübdetü'l-Aka'id ve Nuhbetü'l-Fevâid²⁴, Müstağni'ş-Şü-ruh mine't-Tasrif, Şerh-i İsağoci, Miftahü's-Saade ve Misbâhu'l-Ervâh, Zâirü'l-Kudüs, Terceme-i Cânibi'l-Ğarbî fi Hall-i Müşkilât-ı İbn Arabî, Zübdetü'l-Beyân, Vefeyât-ı Bursa, Ravzatu'l-Müf-lihîn²⁵

Gümüşhanevî'nin Eserlerinde Mezhepler

Gümüşhanevî'nin mezhepler ile ilgili fikirlerini ortaya koyduğu eseri "Camiu'l-Mütun"²⁶dur. Eserin tam adı "Câmiü'l-mütun fî hakkı envai's-sıfatî'l-ilahiyye ve'l-akaidî'l-Matürîdiyye ve'l-elfazî'l-küfr ve tashihi'l-a'mali'l-acibiyye"²⁶ dir. Eserin sonunda Ebûbekir b. Mustafa el-Boyabâdî ile Şeyh Muhammed Murad tekkesi şeyhi Hâfız Feyzullah Efendi'nin birer takrizleri bulunmaktadır. Tarih olarak hicri 1273/(M. 1856) kaydı bulunmaktadır. Eser Abdulkadir Kabakçı ve Fuat Günel tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve "Ehl-i Sünnet Akaidi" ismiyle yayınlanmıştır.²⁷ Ancak eserin kapağında yer alan "Kitabın Arapça Ünvanı: Câmiu'l-Mütûn fi Hakkı Envâi's-Sıfatî'l-İlahiyye ve Elfazî'l-Küfr ve Tashihî'l-A'mali'l-'Acibiyye" şeklindeki isimde, çalışmamızda esas aldığımız elyazması nüshada yer alan, zikredilen isme ilaveten "ve'l- Akaidi'l-Mâtürîdiyye" kısmına yer verilmemiştir.²⁸ Eserde asıl metin kenarlarında da yer alan şerhin Gümüşhanevî'ye ait olduğu belirtilmektedir.²⁹ Bu şerh asıl metni tamamlayıcı niteliktedir ve mezhepler ile ilgili bilgilerin önemli bir kısmı burada yer almaktadır. Ancak tercüme tekniğinden kaynaklanmış olabileceğini düşündüğümüz, orijinal eserin şerh kısmındaki bazı bilgilerin tercümede yer almadığı ve "bize göre" ifadesinin "Mâtürîdîlere yani bize göre" şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.³⁰ Tercümede kullanılan nüshanın kayıtları zikredilmediğinden elimizdeki nüsha ile aynıyetini tespit edemedik. Ancak bir fikir vermesi açısından karşılaştırdığımızda, Türkçe tercümesinde metnin aynen günümüz Türkçesine aktarılmasından ziyade yorumsal bir tercüme yapıldığı görülmektedir. Mana açısından bütünlük korunmuş gibi görünse de elyazmasında olmayan bazı mezhepsel isimlendirmeler tercümede görülmektedir.³¹ Elyazma nüshada geçen mezhep, kişi ve eser isimlerinin bir kısmı tercümede yer almamaktadır. Eser üç temel bölümden oluşmaktadır.³² Birinci Bölümde, Allah'ın sıfatları ve itikad, İkinci Bölümde, elfazı-ı küfür, Üçüncü Bölüm de ise amellerin doğru yapılması konuları ele alınmaktadır.

Gümüşhanevî'nin mezheplerle ilgili meseleleri *Câmiu'l-Mütûn* isimli eserinden başka asıl nüshasına ulaşamadığımız "*Netayicu'l-İtikat*"³³ isimli eserinde de yer aldığı bilinmektedir. Eser, "*Zübdei Akâid Nuhbetü Fevâid*"³⁴ ismiyle Hasan b. Ömer es-Sunkuri tarafından Osmanlıcaya çevirisi yapılmış ve 1281/1964 tarihinde basılmıştır.³⁵ Sunkuri'nin bu eserinde yer alan bazı bilgilerin *Camiu'l-Mütun* ile zaman zaman uyuşmadığı da görülmektedir. Dolayısıyla ese-

24 Geniş bilgi için bkz., Koçoğlu, Kıyasettin, "Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'nin Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid'inde "Hey'et'l-Kal-İp Şeceretü'l-İman ve Şecertü'l-Niran" Modeli", *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 7, S. 2, İstanbul, 2010, ss.(321-333).

25 Aydoğdu, *19 YY. Osmanlı Toplumunda...*, s. 64-65.

26 Dârü't-tibâati'l-âmire, İstanbul, H. 1273/1856. 144 s. Eserin Nüshası İSAM Kütüphanesi Dem. No: 014233 de kayıtlıdır.

27 Bedir Yayınevi, İstanbul (trz).

28 *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), Bedir Yayınları, İç Kapak.

29 *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 4, 24, 74.

30 Krş., *Camiu'l-Mütun* (Şerh), s. 2; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 27.

31 Bk., Tercüme metinde "Mâtürîdîlere yani bize göre" şeklinde geçerken, asıl metinde "bize göre" şeklindedir, Mâtürîdî geçmemektedir. Bir başka yerde "Ashabımızdan Kadı Ebu Bekir" ifadesi Mâtürîdî Mezhebinden Kadı Ebu Bekir" şeklinde tercüme yapılmıştır. *Camiu'l-Mütun*, s. 1, 4, 8; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 27, 30, 38.

32 *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 27.

33 Aydınli, Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Hititkitap Yayınevi, I. Baskı, Çorum, 2008, s. 200-201.

34 *Zübdetü'l-Akaid Nuhbetü'l-Fevâid*, çev. Hasan bin Ömer es-Sunkurî, -Taş bs.- İst.: İsmail Hakkî'nin Litografya Destgahı, 1281/1865.

35 Eserin el yazması nüshası İSAM kütüphanesinde, Demirbaş No: 178161 no da kayıtlıdır.

rin Gümüşhanevî'nin "*Netayicu'l-İtikat*" isimli eserini ne kadar yansıttığı ayrı bir çalışmanın konusu yapılarak netleştirilmesi Gümüşhanevî hakkında yapılan çalışmalar açısından önem arz etmektedir.

İslam Mezhepleri tarihi açısından eserlerin yazılış sebeplerinin bilinmesi, yazarın meseleye bakışının tespiti ve yaklaşımlarının doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlk dönem İslam Mezhepleri Tarihi klasik eserlerinden Makâlât, Fırak ve Mîlel-Nihal türü eserlerin önemli özelliklerinden biri yazarlarının belli bir mezhebin görüşünü savunmak veya reddetmek amacıyla kaleme almış olmalarıdır. Bu durum eserlerin nesnellğine gölge düşürürken karşıt kabul ettikleri fırkalar hakkında verdikleri bilgilerin de dikkatlice kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zikredilen eserlerin bahsedilen özelliklerine rağmen tarihsel olarak değerleri tartışmasız ortadadır. Çünkü ilk döneme en yakın eserler olmalarının yanında o dönemin tartışmalarının üslubu ve mahiyeti hakkında da önemli bilgiler içermektedirler. Bu konuda önemli örneklerden birisi Abdulkahir el-Bağdadi'nin "*el-Fark Beyne'l-Fırak*" isimli eseridir. Müellifin eserinin başında "ben bu eseri Ehl-i Sünnetin hak diğerlerinin batıl olduğunu ortaya koymak için yazdım."³⁶ ifadesi eserde diğer mezheplerin fikirlerine baştan oluşan öznel bakışı yansıtmaması açısından dikkat çekicidir.

Gümüşhanevî'nin de eserini kaleme alış sebebinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bunu; "talebelerimin bir kısmı benden "elfaz-ı küfür, amellerin ve itikadın tashihi hususunda bir eser telif etmemi istediler. Bir istihare neticesinde böyle bir çalışma yapmaya karar verdim..."³⁷ şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadelerden İslam açısından insanların inanç ve amellerindeki küfre düşen hadiselerin ya da fikirlerin tespitine yönelik bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Burada bir tarafa eğimli duruş söz konusu olsa bile verdiği bilgilerin sıhhati, yorum ve değerlendirmelerindeki isabet veya isabetsizliği onun asıl değerini oluşturmaktadır. Ayrıca dönemin önemli problemlerinden birisinin "küfür lafızlarının" oluşturduğunu da ortaya koymaktadır. Elfaz-ı Küfr temel kaynaklarda akâid meseleleri içerisinde önemli görülen konulardandır. Bu açıdan Gümüşhanevî'nin meseleye yaklaşım şekli ve temellendirmeleri önemlidir.

İslam Mezhepleri Tarihi açısından Gümüşhanevî'nin eserinde zikrettiği bilgilerin niteliği ve sıhhati kadar bilgilerin kullanılış ve yorumlanış şekli de önemlidir. Yani değerlendirdiği kişi ve görüşleri parçacı mı yoksa tümel bir bakışla mı ele aldığı, hangi tarihsel geleneğin temel fikirlerine dayandığı ve neleri öne çıkardığı önemlidir. Çalışmamızda Gümüşhanevî'nin fikirleri, doğru-yanlış testine tabi tutulmayıp, İslam Mezhepleri Tarihçiliği açısından ne ifade ettiği ile ilgilenecektir. Bu bağlamda *Câmiu'l-Mütûn* isimli eserde yer alan mezhep tasnif sistemi ve değerlendirmede kullandığı temel argümanlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

"Bu ümmete, Nebiyy-i Zışan'ın sünnetini ve hayat tarzını, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat yolunu tebliğ eden, ona tabi olmak sureti ile de iki cihan saadetine ulaşan Ashab-ı Kiram'dan Allah razı olsun"³⁸ diyerek eserine başlayan Gümüşhanevî, sistematik olmamakla birlikte, İslam Mezhepleri Tarihi temel kaynaklarında yer alan başlıca mezheplerden bahsetmektedir. Tasnifinin temelinde 73 Fırka hadisi yer almaktadır.³⁹ Bu tasnifin Eş'ari geleneğinde kendini iyice ortaya koysa da⁴⁰ Mâturîdî'nin takipçilerinde de Eş'ari geleneğindeki gibi sistematik olmasa da kullanıldığı bilinmektedir.⁴¹ Gümüşhanevî'nin, daha sonra geniş şekilde de işleneceği gibi

36 el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. XXX, 1.

37 *Camiu'l-Mütun*, s. 1-2; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 26.

38 *Camiu'l-Mütun*, s. 1.

39 Geniş bilgi için Bkz., Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Hadisi*, Rağbet Yay., İstanbul., 2010, s. 15-19.

40 Krş.: eş-Şehristânî, Muhammed Abdulkahir, *el-Milel ve'n-Nihal*, çev., Prof. Dr. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005; el-Bağdâdî, age., II,III ve VI. Kısım.

41 El-Pezdevi, İmam Ebu'l-Yusr, *Usuli'd-Din*, Thk., Dr. Hans Peter Lins, Kahire, 1424/2003, s. 249, 262.

bu sistemi tam kullanmamasında, kitabın yazılış amacı ve içeriği etkili olabileceği gibi kendisini konumlandığı Hanefî - Mâtûrîdî geleneğinin de etkisi olduğu düşünülebilir.

Mezhepleri Tasnifi

Eserin genelinde yeri geldikçe mezheplere ve onların fikirlerine yer veren Gümüşhanevî, mezheplerin tasnifi ile ilgili asıl bilgileri kitabın ikinci bölümünde vermektedir. Öncelikle kitabın telif amacına uygun olarak küfrün çeşitleri üzerinde durmakta ve üç kısımda mutalaa etmektedir:

Cehlî Küfür: Kâfirlerin ve cahillerin küfrü

İnkârî ve İnâdî Küfür: Firavun ve ona benzeyenlerin küfrü

Hükmi Küfür: Şer'an iman edilmesi gereken şeyleri tahrif etmekten dolayı oluşan küfür.

Gümüşhanevî, mezhepleri tasnifine esas olarak bu üçüncü grubu yani Hükmi Küfrü kullanmakta ve ona göre tasnifini şekillendirmektedir. Fırkaları, temelde hak ve dalalette/sapık fırkalar olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁴² Gümüşhanevî, dalalette olan fırkaları asıl metinde "İslam Fırkaları yedi tanedir" şeklinde vermekte ve Şerh bölümünde de bunları Mutezile, Şia, Havâric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriye, Müşebbihe⁴³ olarak zikretmektedir. "Sapık Fırkaların Halleri" başlığı altında ise bunlarla bağlantısını kurarak ve bir kısmını da kurmayarak Kaderiyye, Keysânîyye, Rafiziler, Yezîdiler, Şeytânîyye, Mutezileden bir grup, Cebriyye, Rafizilerden Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i tekfir edenler ve lanet edenler, Mücessime, Cehmiyye, Kerrâmîyye ve isimlendirmeden fikirlerini zikrettiği bazı fırkalar bulunmaktadır.⁴⁴ Gümüşhanevî'nin yaptığı bu tasnif, isimlendirmesinde kullanmasa da, İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında yer alan "73 Fırka Hadisi" esasında geliştirilen, İslam'dan kaynaklanarak ortaya çıkan sapık fırkalar başlığı altında yer alan fırka tasnifine uymaktadır. Ancak Gümüşhanevî, "Kafir-Mürted ve Zındıklar" olmak üzere üçüncü bir grup olarak da Muattla, Dehriyye, Deysâniler, Karmâtîler, Batnîler, Cenâhiler, Hulûliyye, Hurremiler, Bezîğiler, Beyâniler, Gurâbiler, Anberiyye, Ubeydiler ve İsmaililer gibi fırkalardan bahsetmektedir⁴⁵. Bunların arasında da başlangıçta zikredilen sapık fırkalar ile bağlantısını kurulanlar ya da temel eserlerde onlar ile bağlantılı oldukları ifade edilenler olduğu gibi İslam dışı oluşumlarında yer aldığı görülmektedir. Bunlar ayrı ayrı ele alınacaktır.

I. Fırka-i Naciye

Gümüşhanevî, bu fırkaları "Onlar benim ve ashabımın yolunda yürüyenlerdir" hadisinde zikredilenler olarak tanımlanmaktadır. "Hak Mezhep" olarak isimlendirdiği Fırka-i Nâciye'nin temel özelliğini, her türlü bidat ve ehl-i hevadan uzak ve sapık fırkaların itikatından salim olmak şeklinde belirtmekte ve üçe ayırmaktadır.⁴⁶

a) Eş'ariler: Gümüşhanevî, Fırka-i Naciye içerisinde kabul edip de Ehl-i Sünnet kavramı içerisine dahil etmediği bu fırka hakkında detay bilgiler vermemektedir. Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin liderliğini yaptığı Eş'arilik klasik kaynaklar içerisinde Ehl-i Sünnetin iki kolundan birisi olarak zikredilmektedir. Mâtûrîdî ile aynı dönemde yaşamış olmasına rağmen her ikisinin eserlerinde birbirlerinden bahsettiği henüz tespit edilememiştir.

42 *Camî'ü'l-Mütun*, s. 30.

43 *Camî'ü'l-Mütun*, s. 30.

44 *Camî'ü'l-Mütun*, s. 31-34.

45 *Camî'ü'l-Mütun*, s. 34-37.

46 *Camî'ü'l-Mütun*, s. 30.

Gümüşhanevî, Ehl-i Sünnet'in dört mezhebe şamil olduğundan bahsetmektedir.⁴⁷ Kanaatimizce detay isimlerini zikretmese de bununla Sünni Fıkhi mezhepler olan Hanefilik⁴⁸, Şafilik⁴⁹, Hanbelilik⁵⁰ ve Malikilikten⁵¹ bahsediyor olmalıdır. Yeri geldikçe bu mezhep ve önde gelenlerinden bahsedilmektedir. Ancak Fırka-i Naciye tasnifi daha çok Ehl-i Sünnet'in itikadî mezheplerini konu edinmektedir. Onların fıkhi boyutlarındaki fikir ve oluşumlarına da zaman zaman yer vermektedir. İmam Mâturîdî'nin Ebu Hanife'nin ashabından olduğunu bahsettiği gibi Eş'ariliğin Şafiliğe tabi olduğundan bahsetmektedir. Eş'ariliğin kendi içerisinde ikiye ayrıldığını, bunlardan birisinin sapık fırkalardan olduğunu ve mutlak anlamda Eş'ari olduklarını, diğerinin ise Hanefi Mezhebi tarafını tuttuğunu ve bunlar Ebu'l-Hasan el-Eş'ari ve onun ashablarından oluştuğundan bahsetmektedir. Şafi ile Hanefi mezhebi arasında usulde 73 meselede ihtilafın olduğunu söyleyen⁵² Gümüşhanevî'nin buradaki Eş'arî ayrımı üzerinde durulması gerekmektedir. Kanaatimizce bidat içerisinde gördüğü kısmının Eş'ari'nin Mutezile'den ayrılmadan önceki durumu ve o döneminde tabi olanlar için kullanılmaktadır. Diğer kısmı ise Mutezileden ayrıldıktan sonraki hali ve ashabı için olsa gerektir. Ancak bu durumda da metin içerisinde Eş'ari ve Eş'ariliği nasıl kullandığına, aralarında yapılan bir ayrımın olup olmadığına bakmak gerekecektir.

Gümüşhanevî, Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'arî⁵³, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî⁵⁴Eş'arî⁵⁵ şeklinde kuruçuya ithafen isimlendirmeler yapmasının yanı sıra, Eş'ariyye⁵⁶ Eş'â'ire⁵⁷ şeklinde geleneğe ve Bazı Eş'â'ire⁵⁸ şeklinde de geleneğin bir kısmına atfen isimlendirmeler yapılmaktadır. Eş'ari'ye atfedilen fikirleri zikrederken zaman zaman diğer fırkalarda olduğu gibi karşılaştırmalar yapılmaktadır. Eş'ari'nin görüşlerini de Mutezile ve "bize göre" dediği Mâturîdî ve Mâturîdîliğin görüşleri ile birlikte sunmaktadır. Gümüşhanevî'nin Eş'ari'ye atfettiği fikirlerin bazıları şunlardır:

Allah'ın bilinmesi, Mutezileye göre akılla, Eş'ariye göre marifetle gerçekleşir ve Gümüşhanevî'nin bize göre dediği Mâturîdî'ye göre ise Kur'an Allah'ı bize zaten bildirmiştir.⁵⁹

Allah'ın zati sıfatlarını bilmeyen birisinin cehaleti onu imansız etmez.⁶⁰ Allah'ın vücut sıfatı da sadece bir sıfattır.⁶¹

Eş'arî, insanların fiillerindeki durumu hakkında cebr-i mutavassıt olan görüşe yakındır,⁶² kulun kudretinin fiilin ortaya çıkmasında hiçbir katkısı yoktur,⁶³ kendilerine tebliğ ulaşmayan kişiler Mutezile ve bazı Hanbelilerin dediği gibi sorumlu olmazlar.⁶⁴

47 *Camîu'l-Mütun*, s. 16.

48 *Camîu'l-Mütun*, s. 3, 4, 7, 13, 16, 22, 50, 51, 89, 93, 95, 99, 102, 106, 113, 114, 122, 126, 136.

49 *Camîu'l-Mütun*, s. 4, 37, 47, 51, 69, 75, 78, 91, 98,106, 107, 109, 111, 121, 125, 133.

50 *Camîu'l-Mütun*, s. 17, 28, 52, 59, 106.

51 *Camîu'l-Mütun*, s. 37, 42, 43, 50, 51, 58, 64, 72, 75, 111.

52 *Camîu'l-Mütun*, s. 16.

53 *Camîu'l-Mütun*, s. 8, 70.

54 *Camîu'l-Mütun*, s. 40.

55 *Camîu'l-Mütun*, s. 2, 12, 13, 14, 16, 19, 40, 139.

56 *Camîu'l-Mütun*, s. 28.

57 *Camîu'l-Mütun*, s. 32.

58 *Camîu'l-Mütun*, s. 29.

59 *Camîu'l-Mütun*, s. 2.

60 *Camîu'l-Mütun*, s. 40.

61 *Camîu'l-Mütun*, s. 12-13.

62 *Camîu'l-Mütun*, s. 14.

63 *Camîu'l-Mütun*, s. 19.

64 *Camîu'l-Mütun*, s. 28.

İsim, tesmiye ve müsemma birbirinden farklıdır,⁶⁵ Gümüşhanevî'ye göre bu konuda Fahreddin Râzî'nin Mevâkif isimli eserinde geniş malumat vardır.⁶⁶

Gümüşhanevî'ye göre Eş'ari'nin bidat ve heva ehli hakkındaki görüşü Malikî'deki gibi net değildir.⁶⁷

Eş'ari'nin fikirlerine karşı eleştirel bir üslup ve alternatif fikirler ileri süren Gümüşhanevî, Eş'ariliğe karşı uzak bir duruş sergilemektedir.

b) Selef Muhaddisleri (es-Selefü mine'l Muhaddisin): Gümüşhanevî'nin Fırka-i Nâciye içerisinde kabul edip, Ehl-i Sünnet içerisinde sokmadığı bu fırka hakkında detay bilgiler vermemektedir. Eş'arilikte olduğu gibi Gümüşhanevî'nin bu tasnifi yapmasında Mâtürîdî veya Mâtürîdîye temsilcilerinin yapmış olduğu eleştiriler etkili olabilir. Örnek olarak Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhid ve Tevilatu'l-Kur'an isimli eserlerinde "Haş(e)viyye"⁶⁸, "Ashâbu'l-Hadis"⁶⁹, ve "Ashabu'l-Hadis"⁷⁰ in kollarından kabul edilen "Ashabu's-Zevahir"⁷⁰ ve "Ashâbu'z-Zahir"⁷¹ olarak zikrederek bazı konularda onlara eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Gümüşhanevî'nin "Selef Muhaddisleri" ismini başka yerde kullandığını tespit edemedik ancak halef/selef ayrımını yaptığı görülmektedir. Bu isimlerden ve aralarındaki farklardan bahsedilen yerlerde⁷² Selef Muhaddislerinden olan seleften ziyade geçmişteki büyükler anlamında kullanılmaktadır.⁷³

c) Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat: Dört fıkhî mezhebin hepsine şamil olarak Ehl-i Sünnet denildiğini söyleyen Gümüşhanevî, Fırka-i Nâciye içerisinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaati Eş'arilik ve Selefî Muhaddislerden farklı olarak konumlandırmaktadır. İmam Mâtürîdî ile ilgili bilgileri verirken onu "Şeyhu'l İmamı'l-Kâmil" olarak niteler ve "O, İmamımız Ebu Hanife'nin ashabındandır" demektedir.⁷⁴ Eserde geçen "imam" isimlendirmesi de Mâtürîdî için kullanılması muhtemeldir ki, eserin tercümesinde bazen "Mâtürîdî" olarak tercüme edildiği görülmektedir.⁷⁵ Eserin içerisinde "Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esasları" başlığı altında onun Kur'an'ın yaratılmış oluşu, istitaat ve büyük günah gibi temel kelâmî meselelerin yanı sıra, nazar, nasların zahirine göre hüküm vermek, kitap sünnet icma gibi usul meselelerindeki görüşlerini ele alıp aktarmaktadır.⁷⁶ Fikirlerini temellendirmede Ebu Hanife⁷⁷ ve İmam Maturidî'nin⁷⁸ yanı sıra Fahru'l-İslam (el-Pezdevi)⁷⁹ ve Neseî⁸⁰, İmam Muhammed,⁸¹ Ebu Yusuf,⁸² Evzâî,⁸³ Bezzâz,⁸⁴

65 *Camîu'l-Mütun*, s. 29.

66 *Camîu'l-Mütun*, s. 8.

67 *Camîu'l-Mütun*, s. 72.

68 Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, Yay. Haz. Prof Dr. Bekir Topaloğlu-Dr. Muhammed Aruçi, İSAM Yay, Ankara, 2003. ss. 506, 507, 508, 530, 609, 613, 614, 618, 627.

69 Mâtürîdî, Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Es-Semerikandi, *et-Tevîlât*, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, Rakam 179, v. 519b.

70 Mâtürîdî, *Te'vilât*, v. 373a.

71 Mâtürîdî, *Te'vilât*, v. 374b, 379a.

72 *Camîu'l-Mütun*, s. 42.

73 *Camîu'l-Mütun*, s. 39, 71.

74 *Camîu'l-Mütun*, s. 16.

75 *Camîu'l-Mütun*, s. 40, 57.

76 *Camîu'l-Mütun*, s. 17-30.

77 *Camîu'l-Mütun*, s. 3,4.

78 *Camîu'l-Mütun*, s. 7, 17.70.

79 *Camîu'l-Mütun*, s. 4.

80 *Camîu'l-Mütun*, s. 31.

81 *Camîu'l-Mütun*, s. 42, 54, 69, 89, 99, 104, 105, 109, 118, 125, 131.

82 *Camîu'l-Mütun*, s. 37, 50, 89, 99, 101, 105, 109, 112, 113, 114, 115, 120, 123, 126, 130, 133, 137.

83 *Camîu'l-Mütun*, s. 51.

84 *Camîu'l-Mütun*, s. 33, 37, 38, 39, 40, 54, 59, 73, 88, 92, 98, 121, 128, 102, 105, 108, 114, 116, 117, 122, 123, 125, 134, 135, 138, 139.

Aliyyü'l-Kârî,⁸⁵ Tahavî,⁸⁶ Haniye,⁸⁷ Halimî,⁸⁸ Sahib-i Sev'adu'l-Azam,⁸⁹ Ebu Bekir el-Belhî⁹⁰ gibi geleneğin önemli kişilerinden istifade etmektedir. Ayrıca Gümüşhanevî'nin Eş'ari ve Selefi Muhaddisleri eleştirmesi ve savunduğu fikirlerden de Ehl-i Sünnet ile Hanefi-Mâtürîdî geleneğini kastettiği anlaşılmaktadır.

Gümüşhanevî, Ehl-i Sünnet kavramını Ehl-i Sünnet⁹¹, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat⁹² şeklinde birkaç yerde kullanmaktadır. Onlara atfedilen fikirler özetle şöyledir: İman ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin yolunun öğrenilmesi önemlidir ve farzdır⁹³, Hz. Peygamberin övdüğü gibi bütün sahabe tezkiye edilir ve övülür. Ali ve Muaviye arasındaki mesele icthadi bir durumdur. Bunun aksini iddia edenler doğru yoldan sapmış olurlar.⁹⁴ "Allah'ın vasfı var ama sıfatları yok" diyenler tekfir edilemez.⁹⁵ Mürcie'nin kafir ve müminlerin bütün işleri hakkındaki hükmün ahrete irca edilebileceği görüşü Ehl-i Sünnetin hilafıdır.⁹⁶ Büyük günah işleyen kişi, Mutezile ve Mürcienin görüşlerinden farklı olarak Ehl-i Sünnet'e göre mümindir, günah işlediğinden dolayı fasık denilebilse de mutlak anlamda da fasık değildir.⁹⁷ Livata Mutezileye göre kebâir ise de Ehl-i Sünnete göre masiyettir.⁹⁸

Burada zikredilen görüşler, kaynaklarda Ehl-i Sünnete atfedilmektedir. Gümüşhanevî'nin, Eş'ari ve Selefi Muhaddislere karşı Ehl-i Sünnet'in görüşlerini sahiplenir ve savunur bir üslup kullandığı dikkat çekmektedir.

II. Sapık Fırkalar

Gümüşhanevî'nin Sapık Fırkalar olarak isimlendirdiği yedi ana fırkanın alt kolları ile ilgili verdiği fırkaların toplamı 72'ye ulaşmaktadır.⁹⁹ "Sapık Fırkaların Halleri" başlığı altında bu ana fırkalar ile bir kısmının bağlantısını kurduğu ve bir kısmının da kurmayarak zikrettiği ve isimlendirdiği mezheplerin yanı sıra sekiz tanesini de isimlendirmeden sadece fikirlerini zikrederek değerlendirmektedir.¹⁰⁰ Burada, Gümüşhanevî'nin birbiriyle bağlantısını kurduğu fırkalar anlam bütünlüğü oluşması açısından bir arada ve alt başlıklar halinde zikredilmeye çalışılacaktır. Her hangi bir mezheple irtibatını kurmadığı fırkalar ise ayrı ele alıp değerlendirilecektir.

Gümüşhanevî'nin tasnifinde daha ziyade "küfre düşme" noktalarından hareket edildiğinden Milel-Nihal ve Fırak kitaplarındaki gibi bir düzen bulunmamaktadır. "Sapık" olarak tanımlanan fırkaların görüşleri bir bütünlük içerisinde ele alınmayıp küfür veya bidat ile olan ilişkileri bağlamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla fırkalar bu yönleriyle öne çıkarılmış olmaktadır. Öne çıkan fikirleri bağlamında "Ehl-i Küfür" tanımlaması yapılmakta ya da küfre düştüğü belirtilmektedir. Hakkında nassın sabit olmadığı ya da ihtilafı olan konularda ise "küfür"den ziyade "bidat" kavramı kullanılıp "Ehl-i Bidat" olarak isimlendirilerek hükmün hafifletildiği görülmektedir. Eserde zikredilen sapık fırkalar ve öne çıkan görüşleri şöyledir:

85 *Camîu'l-Mütun*, s. 45, 50, 53, 54, 58, 59, 61, 70, 75, 76, 78, 102.

86 *Camîu'l-Mütun*, s. 40, 77, 91, 131.

87 *Camîu'l-Mütun*, s. 33, 40, 59, 89, 95, 101, 106, 108, 113, 116, 117, 127.

88 *Camîu'l-Mütun*, s. 91.

89 *Camîu'l-Mütun*, s. 17, 23.

90 *Camîu'l-Mütun*, s. 53, 74, 75.

91 *Camîu'l-Mütun*, s. 22, 32, 30, 35, 40, 63,69.

92 *Camîu'l-Mütun*, s. 26, 39.

93 *Camîu'l-Mütun*, s. 39, 30.

94 *Camîu'l-Mütun*, s. 26.

95 *Camîu'l-Mütun*, s. 40.

96 *Camîu'l-Mütun*, s. 32.

97 *Camîu'l-Mütun*, s. 22.

98 *Camîu'l-Mütun*, s. 69.

99 *Camîu'l-Mütun*, s. 30.

100 Geniş bilgi için bk., *Camîu'l-Mütun*, s. 79-80.

A) Mutezile: Gümüşhanevî'nin fikirlerine en çok yer verdiği mezheptir. Bu mezhebi, Ehl-i Adl ve't-Tevhid¹⁰¹, Mutezile¹⁰², Bazı Mutezile¹⁰³ ve Umum Mutezile¹⁰⁴ şeklinde isimlendirmektedir. Gümüşhanevî onlar ile ilgili görüşlerin bir kısmını İmam Mâturîdî'ye dayandırmaktadır. İmam Mâturîdî'nin onların görüşlerinin Vasıl b. Ata ve ona tabi olan ve Hasan Basrî'nin talebesi Amr b Ubeyd tarafından serdedildiğini, Harun Reşid zamanında ise Ebu Huzeyl Allaf'ın ortaya çıktığını ve mezhebin beş esasını oluşturduğunu¹⁰⁵ söylediği ifade edilmektedir. Gümüşhanevî'nin Mutezile'ye atfettiği bazı fikirle şunlardır:

“Allah'ın akılla bilinebilir.¹⁰⁶

İmanın bütün şartlarını bilip dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmedikçe kişi mümin olmaz, mukallit mümin değildir ve yeri küfür ve iman arasında bir yerdir.¹⁰⁷

Büyük günah işleyenler ne kafir ne de mümindir, iki şey arasında bir yerdedir.¹⁰⁸ Onlar tövbe etmeden ölürlerse ebediyen Cehennemde kalacaklardır. Gümüşhanevî bu görüşlerinden dolayı Mutezileyi “ehli bidat”ten saymaktadır.¹⁰⁹

Arş ve kürs Allah'ın ilmidir.¹¹⁰ Kur'an'da geçen el, nefis gibi Allah'a izafe edilen isimlere kudret, nimet gibi manalar vermek Allah'ın sıfatlarına halel getirir¹¹¹, dolayısıyla Allah'ın sıfatları yoktur.¹¹² “Basar” sıfatı olmadığından Allah hiçbir şeyi göremez.¹¹³

Allah (CC) şerri takdir etmez ve onunla hükmetmez. Eğer şer ile hükmeder sonra da azap ederse zulüm etmiş olur ki, Allah zulümden münezzehtir.¹¹⁴ Şerri Allah yaratmaz¹¹⁵

Ru'yet¹¹⁶, kabir azabı, mizan, havz ve şefaata yoktur.¹¹⁷

Şeytanın insana tesiri yoktur, insanlara vesvese vermez. İnsana vesveseyi nefis verir, cin de şeytan gibidir, vesvese vermeye gücü yetmez.¹¹⁸

Velilerin kerametleri batıldır, evliyanın kerameti hak olsaydı, mucizeler olmaması gerekirdi,¹¹⁹ tebliğ olunmayan kimseler mazurdurlar¹²⁰

İsim müsemmadan başkadır.¹²¹

Gümüşhanevî, yukarıda özetle bahsettiği ve eleştirdiği fikirlerle Mutezileye diğer fırkalardan daha fazla yer verdiği görülmektedir. Bahsedilen bu fikirler Mezhepler Tarihi ve Kelâm kitaplarında Mutezilenin yaygın görüşleri olarak zikredilmektedir.

101 *Camîu'l-Mütun*, s. 16.

102 *Camîu'l-Mütun*, s. 2, 3, 13, 15, 19, 21, 22, 23, 28...

103 *Camîu'l-Mütun*, s. 21.

104 *Camîu'l-Mütun*, s. 4.

105 *Camîu'l-Mütun*, s. 7.

106 *Camîu'l-Mütun*, s. 2.

107 *Camîu'l-Mütun*, s. 3, 4,

108 *Camîu'l-Mütun*, s. 22.

109 *Camîu'l-Mütun*, s. 33.

110 *Camîu'l-Mütun*, s. 7.

111 *Camîu'l-Mütun*, s. 13.

112 *Camîu'l-Mütun*, s. 31.

113 *Camîu'l-Mütun*, s. 32.

114 *Camîu'l-Mütun*, s. 16.

115 *Camîu'l-Mütun*, s. 31.

116 *Camîu'l-Mütun*, s. 17.

117 *Camîu'l-Mütun*, s. 21, 56.

118 *Camîu'l-Mütun*, s. 23.

119 *Camîu'l-Mütun*, s. 25.

120 *Camîu'l-Mütun*, s. 28.

121 *Camîu'l-Mütun*, s. 29.

b) İshakiyye: Gümüşhanevî'nin Gulat Şia'dan diye nitelediği İshakiyye'nin "Allah'ın herhangi bir şekilde tecelli edebileceği, şer cihetinde şeytanın, hayır cihetinde de meleklerin insan suretine girmeleri gibi Yüce Allah'ın da bazı kamil insanlar suretinde zahir olabileceği ve onlarda tam bir kudretin husule geleceği görüşlerini savunduklarını, Şiilerin kendi imamlarını örnek olarak verdiklerini ifade etmektedir.¹⁴⁰

c) Şeytaniyye-Numaniyye: Gümüşhanevî, Muhammed b. Numan ismine Şeytaniyye ve Numaniyye olmak üzere iki fırka atfetmektedir. Her ikisini Şia'nın veya Rafizilerin, ayrıca Numaniyyeyi Gulat Râfıza'nın bir kolu olarak görmektedir. Şeytaniyyenin "Allah ancak murad ve takdir ettiği zaman bilir, ondan önce bir şey bilmez" dedikleri için tekfir edildiklerini ve "Allah eşyanın yaratılmadan önceki durumunu bilmez" diyerek Allah'a cehalet isnad ettiklerini belirtmektedir.¹⁴¹ Numanyye'nin ise Yaratılmadan önce Allah eşyanın durumunu bilmediği ancak irade ettiği zaman bildiğini söyleyerek ona cehalet isnat ettikleri belirtmektedir.¹⁴² Bu ayırımın benzeri Bağdâdî ve Şehristânî arasında da bulunmaktadır. Bağdâdî, Şeytaniyye'yi İmamiyye'nin 14. fırkası ve Muhammed b. Numan er-Rafizî'ye tabi olanlar olarak zikretmektedir.¹⁴³ Şehristani ise Şia'nın alt kollarından kabul ettiği Galiyye'ye nispet etmektedir.¹⁴⁴

C) Rafiziler: Gümüşhanevî'nin sapık fırkalar arasında saydığı ancak Râfıza'nın Şia ile herhangi bir bağlantısından bahsetmemektedir. Bazı meselelerde ise yan yana ve farklı fırkalarımış gibi kullandığı da görülmektedir. Numâniler, Gurâbiler ve Cenâhilerle birlikte bir de Ravâfızın Gulat olanlarından bahsetmektedir. Onların "12 İmam" ile ilgili inançlarından bahsederek aynı kategorinin aşırı uçlarından gibi göstermektedir.¹⁴⁵ Gümüşhanevî, Rafizilerin ruhların tenasüh ettiklerine, öldükten sonra tekrar dirileceklerine, bir cesetten diğer cesede geçmek suretiyle ebedileştiklerine, Allah'ın ruhunun 12 İmama geçtiğine, 12 imamın ilah olduklarına, kayıp imamın yani Mehdi-i Muntazarın'ın bir gün çıkacağını beklediklerine, Mehdi gelinceye kadar emir ve nehiyleri yerine getirmeyi tehir ettiklerine, Cebrail (AS)'nin vahyi Ali'ye getireceğine, yanlışlıkla Hz. Muhammed (a.s)'a getirdiğine inandıkları için tekfirlerinin vacip olduğunu söyler.¹⁴⁶ Eserde 12 İmamın Hz. Ali soyundan olduklarını ve Mehdi geldiğinde bütün kötülüklerin yeryüzünden silineceğini, emir ve nehiylerin de kalkacağına inandıkları da belirtilmektedir.¹⁴⁷ Gümüşhanevî, Rafizilerden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e küfredenler ve lanetleyenlerin kafir olduklarını, "Hz. Ali bu ikisinden üstündür" diyenlerin ise ehl-i bidat¹⁴⁸ olduğunu söyleyerek isim vermeden Rafizilerin alt kollarına da atıflarda bulunmaktadır. Gümüşhanevî'nin bahsettiği Rafizilerin diğer görüşleri şunlardır: Her birr ve fâcirin arakasında namaz kılınmayacağı ve mesh üzere meshin olmayacağı, çıplak ayağa mesh edilmesi gerektiği¹⁴⁹, ruyetin olmayacağı¹⁵⁰, velilerin kerametlerinin hak olamayacağı, aksi takdirde peygamberlerin mucizelerinin olmaması gerektiği¹⁵¹, va'id, azap ve ahiretin bazı hallerinin olmaması gerektiği,¹⁵² Rafizilerin çoğu Hz. Aliyi peygamberlikte Hz. Muhammed SAV ye ortak kabul ettikleri ve imamın nübü-

135.141).

140 *Camîu'l-Mütun*, s. 6. Krş., Şehristânî İshakiyye'ye Galiyye içerisinde yer vermektedir. (bk., *Milel*, s. 170).

141 *Camîu'l-Mütun*, s. 31-32.

142 *Camîu'l-Mütun*, s. 32.

143 Bağdâdî, *Mezhepler Arasında.*, s. 52.

144 Şehristânî, *Milel*, s.168-169.

145 *Camîu'l-Mütun*, s. 32.

146 *Camîu'l-Mütun*, s. 31.

147 *Camîu'l-Mütun*, s. 31.

148 *Camîu'l-Mütun*, s. 33.

149 *Camîu'l-Mütun*, s. 27, 33.

150 *Camîu'l-Mütun*, s. 17.

151 *Camîu'l-Mütun*, s. 25.

152 *Camîu'l-Mütun*, s. 44.

vvet ve hucdet hususunda Resulullah'ın yerine geçtiği¹⁵³, hatta Rasulullah'tan sonra Hz. Ali'yi hilafet makamına getirmediklerinden dolayı Müslümanların hepsi delalettendir. Gümüşhanevî bu görüşlerinden dolayı onları tekfir etmektedir.¹⁵⁴

a) Gurabiler: Gümüşhanevî'ye göre bunlar Hz. Ali'nin peygamber olduğunu iddia eden Rafızilerdendir. Hz. Peygamber ile Hz. Ali iki karganın birbirine benzediği gibi benzediklerinden, Cebrail'in vahyi şaşırarak Hz. Peygambere getirdiğini iddia ettiklerinden dolayı "Gurabi" denildiği belirtilmektedir. Gümüşhanevî, Gurabilerin bu iddialarının büyük bir yalan olduğunu, Hz. Ali ile Hz. Peygamber (SAS) arasında en ufak bir benzerliğin olmadığını müdellel olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁵

b) Cenahiler: Gümüşhanevî, Rafızilerden bir grup olduklarını belirttiği Cenahiyye'nin Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer'in yolundan gittiklerini belirtmektedir. Ayrıca, Tayyara'nın da Cenâhiyye olarak isimlendirildiğini belirtmekte ve onların ruhların tenasühüne, Allah'ın ruhunun sırası ile Hz. Adem, Hz. Şit ve diğer Peygamberlere, sonra Hz. Ali'nin çocuklarına ve sonunda Abdullah b. Muaviye'ye intikal ettiğine, kıyametin olmadığına ve haram olan şeylerin hepsinin helal olduğuna inandıklarını belirtmektedir.¹⁵⁶

D) Hariciler: Gümüşhanevî'nin görüşlerine en çok yer verdiği fırkalardan bir diğeri de Hariciliktir. 20 grup olduklarını söylemektedir.¹⁵⁷ Onların Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen tahkimden dolayı Hz. Ali'ye (r.a.) biat etmekten vazgeçtiklerini ve bundan dolayı İslam toplumundan ayrılan ilk grup olduklarını belirtmektedir. Hz. Ali'nin ikna etmek için onlara Abdullah İbn-i Mesud'u gönderdiği fakat netice alınamayınca onlarla savaştığını¹⁵⁸, kendilerinin dışındaki bütün Müslümanların kafir gördüklerini, başka bir yerde ise Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe ve kendileri dışında kalanlara kâfir dediklerinden dolayı küfürlerine hükmetmenin gerektiğini ifade eden Gümüşhanevî, büyük günah işleyenlerin kafir oldukları ve ebedi cehennemde olacakları¹⁵⁹, Hz. Osman'a buğz ettiklerinden dolayı tedip edilmeleri gerektiği¹⁶⁰, mesh üzere mesh caiz değildir¹⁶¹, amel imandandır,¹⁶² şeklindeki görüşlerine de yer vermektedir.

Yezidiyye: Gümüşhanevî'ye göre, Haricilerden bir fırka olan Yezidiyye'nin liderliğini Yezid b. Ünsiye yapmaktadır. Acem'den bir peygamberin çıkacağını, gökten bir kitap ineceğini ve Hz. Peygamberin ümmetini ortadan kaldıracağına inandıklarını belirten Gümüşhanevî, bu görüşlerinden dolayı tekfirlerinin vacip olduğu belirtilmektedir.¹⁶³

E) Mürcie: Gümüşhanevî, sapık fırkalar arasında saydığı Mürcie'yi beş gruba ayırmıştır ve onların bazı görüşlerine yer verip eleştirmiştir. Mürcie'ye atfettiği görüşlerden bazıları şunlardır: Günah işleyen kimse mümindir, muttakidir, ahirette azap görmez. İyi amel, küfürle bera-

153 *Camiu'l-Mütun*, s. 36.

154 *Camiu'l-Mütun*, s. 68.

155 *Camiu'l-Mütun*, s. 35. Krş., Bağdâdî, Gurabileri, İslam'a Mensup olmadıkları halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasından saymaktadır ve benzer fikirleri zikretmektedir. (bk., *Mezhepler Arasında*., s. 194-195).

156 *Camiu'l-Mütun*, s. 34. Krş., Bağdâdî, Cenahiyyeyi, İslam'a Mensup olmadıkları halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasından saymaktadır ve benzer fikirleri zikretmektedir. (bk., *Mezhepler Arasında*., s. 189-190).

157 *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

158 *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

159 *Camiu'l-Mütun*, s. 22, 31, 33.

160 *Camiu'l-Mütun*, s. 64.

161 *Camiu'l-Mütun*, s. 27.

162 *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

163 *Camiu'l-Mütun*, s. 31. Krş., Bağdâdî Yezidileri Haricilerden kabul ettiği halde İslam'a Mensup olmadıkları halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasından saymaktadır. Benzer fikirlere yer vermektedir. (bk., *Mezhepler Arasında*., s. 216). Şehristânî ise aynı fikirler ile Hariciler içerisinde göstermektedir. (bk., *Milel*, s. 125.

ber fayda vermediği gibi kötü amel de iman ile birlikte zarar vermez.¹⁶⁴ İman, kalp ile marifet olmaksızın dil ile söylemektir.¹⁶⁵ Kafirler cehennemde azap görmezler ve burada müminler ile kafirler arasındaki fark, sadece müminler yiyip, içip eğlenmelerine karşın kafirler ise bunlardan mahrum olmasıdır.¹⁶⁶

Gümüşhanevî'ye göre Mürcie mezhebini şu görüşlerinden dolayı tekfir edilmelidir: Mümin ve kafirlerin durumunu Allah'a (cc) bırakırız, mümine Cennetlik, kafire de Cehennemlik diyemeyiz. Dünya ve ahiret Allah'ındır, iki âlemde de dilediğini mağfret eder, dilediğini de cezalandırır, iyi amellerimiz makbul kılınmış, kötü amellerimiz ise affedilmiştir. Ameller farz değildir, fazilettir, yapanlar için iyidir, yapmayanlara bir şey yoktur. Gümüşhanevî'ye göre bu görüşlerde olanlar kafirdir, müminler günahkarlarla dost olamaz, diyenleri ise ehl-i bidattir.¹⁶⁷

Gümüşhanevî, burada zikredilen üç farklı görüşün ikisini küfürle birisini bidatle isimlendirmektedir. Bu tasnif Mâtürîdî'nin "Zemmedilen Mürcie" ve "Medhedilen Mürcie" ayrımındaki zemmedilen kısmındakiler tanımlamasına uymaktadır.¹⁶⁸

F) Cebriyye: Gümüşhanevî'ye göre Cebriye tekfir edilmelidir. Çünkü onlara göre kulun kudreti, kazanması ve tesiri yoktur, o cansız bir varlık gibidir, meydana gelen herhangi bir işte dahil yoktur. Hal böyle olunca kul emir ve nehye muhatap olmaktan da kurtulmuş olur.¹⁶⁹ Cebriyeye göre kul mümin ve kafir olmakta mecburdur,¹⁷⁰ Allah mümini mümin, kafiri de kafir olarak yaratmıştır¹⁷¹, muvaffakiyet ise fiilden sonradır.¹⁷²

G) Müşebbihe: Gümüşhanevî'nin üç yerde ve sadece atflar ile bahsettiğinden haklarında bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır.¹⁷³

H) Neccariyye: Gümüşhanevî'nin üç gruba ayırdığı Neccâriyye'yi Hüseyin b. en-Neccâr'a tabi olanlar olarak zikretmektedir. Allah'ın sıfatlarını inkar ettikleri, Kur'an-ı Kerim'i yazıldığı zaman cisim, okunduğu zaman araz olarak gördüklerinden tekfirlerini gerekli görmektedir.¹⁷⁴ Onların kabir azabı, mizan, havz ve şefaati kabul etmediklerini¹⁷⁵ de belirtmektedir.

I) Mücessime: Gümüşhanevî'ye göre bu mezhebi benimseyenler "Allah'ın hususi bir mekanı vardır, o da arştır", dedikleri için tekfir edilmeleri gerekir. Onlar bu görüşlerinde **Müşebbihe**, **Kerrâmiyye**, **Mutezile** **Cehmiyye** ile hem fikirdirler.¹⁷⁶

III. Kafir-Mürted ve Zındık Fırkalar

Gümüşhanevî'nin bu grupta zikrettiği fırkaların bir kısmı Bağdâdî tarafından "İslam'a Mensup Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar" arsında sayılmaktadır. Hulûliyye, Karmâtiler, Batıniyye, Cenâhiler, Gurâbiler¹⁷⁷ bunlardan bazılarıdır. Yine Gümüşhanevî'nin bu grup içerisinde sayıp ta Bağdâdî ve Şehristânî'nin İslam içi fırkalar arasında saydıkları da bulunmaktadır. Bu grupta zikrettiği fırkalar ve özet olarak görüşleri şunlardır;¹⁷⁸

164 *Camîu'l-Mütun*, s. 22, 33.

165 *Camîu'l-Mütun*, s. 23.

166 *Camîu'l-Mütun*, s. 29.

167 *Camîu'l-Mütun*, s. 30-33.

168 El-Mâtürîdî, Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Es-Semerkandi, *Te'vilât*, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, Rakam 179, C. 2 (542b-1062b), s. 15.

169 *Camîu'l-Mütun*, s. 32.

170 *Camîu'l-Mütun*, s. 4, 33.

171 *Camîu'l-Mütun*, s. 14.

172 *Camîu'l-Mütun*, s. 20.

173 *Camîu'l-Mütun*, s. 7, 14, 33.

174 *Camîu'l-Mütun*, s. 31.

175 *Camîu'l-Mütun*, s. 20.

176 *Camîu'l-Mütun*, s. 33.

177 Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklılıklar*, s. 175-240.

178 *Camîu'l-Mütun*, s. 33-37.

1. **Muattıla:** Rububiyeti inkar etmektedirler.¹⁷⁹
2. **İttihadiyye:** Allah'tan başkasına ibadet edilebileceğini savunmaktadırlar.¹⁸⁰
3. **Hululiyye:** Allah ile beraber başka bir şeye ibadet etmenin mümkün olduğunu savunmaktadırlar.¹⁸¹
4. **Dehriyye:** Uluhiyeti inkar etmektedirler.¹⁸²
5. **Deysaniyye:** Hayrı ve şerri farklı ilahların yarattığına inanmaktadırlar.¹⁸³
6. **Maniler:** Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden Mani isminde bir zındık tarafından kurulmuş ve Deysânilerle aynı görüşü savunmaktadırlar.¹⁸⁴
7. **Sabiiler:** Maniler ile aynı görüştedirler. Meleklerle ibadet ederler. Hz. Nuh'un dininden olduklarını zannederler.¹⁸⁵
8. **Mecusiler:** Hayrı yaratan Yezdan ve şerri yaratan Ehriman (şeytan) olmak üzere iki yaratıcı olduğuna inanırlar ve ateşe taparlar.¹⁸⁶
9. **Karmâtiler:** Karmat bir köy ismidir. Liderleri Hamdan bu köydendir. İsmail b. Cafer es-Sadık'ın imam olduğunu iddia ettikleri için İsmailiyye mezhebindedirler. Allah'ın (cc.) yanına çıkılır, oturulur, konuşulur ve Allah bazı kimselere hulul eder dedikleri için kâfirdirler.¹⁸⁷ Gümüşhanevî, İbâhileri¹⁸⁸ ve Melâhideleri¹⁸⁹ de Karâmitadan kabul etmektedir.¹⁹⁰
10. **Batnîler:** Kur'an-ı Kerim'in zahirini kabul etmedikleri için kendilerine bu isim verilmiştir. Bunlara göre Kur'an-ı Kerim'in zahiri tekfirle dolu bir işkencedir. Kur'an-ı Kerim'in batını ise bu tekfirlerin reddini gerektirmektedir. Bunlara göre Kur'an-ı Kerim zahiri ile batını bir meyvenin kabuğu ile içi gibidir. Tenasühe inanırlar, Allah'a veled isnad ederler, Allah ile oturulur, konuşulur, hatta bazı insanlara hulul eder dedikleri için de kâfirdirler.¹⁹¹ Allah'ın sıfatlarını inkâr ederler.¹⁹² Cennet, Cehennem, haşir, sevap, ceza bize zahir olmayan gizli mana ve ruhani bir lezzettir, dedikleri içinde kâfirdirler.¹⁹³ Onlar, va'id, azap ve ahiretin bazı hallerini inkâr ederler.¹⁹⁴ Gümüşhanevî, Ashabu'l-Hulul ve Tenâsüh dediği fırkaları da Batniyyeden saymaktadır.¹⁹⁵
11. **Hişâmiler:** Gümüşhanevî'ye göre Hişam b. Hakem ve Hişam b. Salim'in ashabıdır. Allah'ın kadim olmadığına, hâdis olduğuna, cesedinin olduğuna ve bu cesedin bir tarafının beyaz bir gümüş parçası gibi parladığına, oturup kalktığına inandıkları için kafir olmuşlardır.¹⁹⁶

179 *Camîu'l-Mütun*, s. 35.

180 *Camîu'l-Mütun*, s. 33.

181 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

182 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

183 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

184 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

185 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

186 *Camîu'l-Mütun*, s. 20. Şehristânî, Mecusiler, Sabiileri, "Ehl-i Kitap'tan Olma İhtimali Bulunanlar" arasında saymaktadır. (*Milel*, s. 209-210) Maniler ve Deysanilere de Seneviyye altında yer vermektedir. (*Milel*, s. 222, 227).

187 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

188 *Camîu'l-Mütun*, s. 77.

189 *Camîu'l-Mütun*, s. 35.

190 Eş'arî, Karmâtileri Raftzanın on sekizinci kolu (*İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 57), Bağdâdî ise İslam'a Müntesip Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalarından Batniyye içerisinde kabul etmektedir. (bk., *Mezhepler Arasında*, s. 220-223).

191 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

192 *Camîu'l-Mütun*, s. 33.

193 *Camîu'l-Mütun*, s. 36.

194 *Camîu'l-Mütun*, s. 43. Bağdâdî, Batnîleri, İslam'a Müntesip Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasında saymaktadır. (bk., *Mezhepler Arasında*, s. 176, 219-241).

195 *Camîu'l-Mütun*, s. 34.

196 *Camîu'l-Mütun*, s. 34-35. Bağdâdî, Hişamiyyeyi İmamiyyenin kollarından görmektedir. (bk., *age.*, s. 48-52). Şehristânî, ise

12. İseviye: Gümüşhanevî'ye göre liderleri Halife Mansur'un döneminde yaşamış Yahudi asıllı İsa b. İshak b. Yakup'tur. "Peygamberimiz (SAS) ile birlikte başka peygamberlerin de olabileceğine veya Hz. Peygamberden sonra peygamber gelebileceğine inandıkları için kâfirdirler. Ayrıca, Peygamberimizin sadece Araplara gönderildiğini iddia etmektedirler.¹⁹⁷

13. Cehmiye, Gümüşhanevî'nin tekfirini vacip görmediği fırkalardan birisidir. Onların görüşlerinden bazılarını zikretmektedir: Allah kelamının kadim olmadığı¹⁹⁸, kabir azabı, havz, hesap, mizan ve şefaatin olmadığı, azap melekleri, kabirdeki suallerin olmadığı¹⁹⁹ evliyanın kerametinin kabul edilemeyeceği, aksi takdirde Peygamberlerin mucizelerinin hak olmayacağı²⁰⁰ ismin müsemmadan farklı olduğu²⁰¹ gibi görüşleri savunmaktadırlar.²⁰²

14. Anberiyeye: Basra kadılığı yapmış Abdullah b. Hasan el-Anberi'ye mensup olduklarını belirten Gümüşhanevî, akîdeye ve akla taalluk eden meselelerde taklidi caiz gördüklerinden bahsetmektedir.²⁰³

15. Hurremiler, Beziğiler ve Beyaniler: İmam, nübüvvet ve hucet hususunda Resulullah'ın yerine geçer ve Beyan ve Beziğ ismindeki kişilere Peygamber dedikleri için Kâfirdirler.²⁰⁴

16. İbahiyeye: İnsanın hiçbir şeyle mükellef olmadıklarına inanırlar.²⁰⁵

17. Ravendiyye: Kalpte insanın cüzlere ayrılamayan bütün olduğunu söylemektedir.²⁰⁶

18. Kerramiyye Gümüşhanevî'nin Kafir, Mürted ve Zındık fırkalardan birisi olarak zikrettiği Kerramiyyenin şu görüşlerine yer vermektedir: "Rahman arşa istiva etmiştir" (Taha, 5) ayetindeki istiva, istikrar yani arş üzerine oturup yerleşme manasındadır.²⁰⁷ Allah'ın sıfatları cisimdir²⁰⁸, isim müsemmadan farklıdır²⁰⁹, iman, kalp ile değildir, dil ile söylemektir,²¹⁰ mesh üzere mesh olmaz²¹¹ ve kudret fiilden öncedir.²¹²

19. Dirariyye: Kudret fiilden öncedir.²¹³

20. Vucudiyye: Va'id, azap, kıyamet ahvali ve şeriatın bazı kısımlarını inkâr ederler.²¹⁴

¹⁹⁷ Şia içerisinde Galiyye'nin kollarından saymaktadır. İslam içi fırkalardan Sifatîyyenin alt kollarından saymaktadır. (bk. *Milel*, s. 167-168).

¹⁹⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 36. Krş., Bağdâdî, *Mezhepler Arasında.*, s. 175, 216.

¹⁹⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 17.

²⁰⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 20, 21.

²⁰¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 25.

²⁰² *Camiu'l-Mütun*, s. 29, 33.

²⁰³ Eş'arî, Cehmiyyeyi, Mürcienin kollarından kabul etmektedir.(Bk., *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 137.Bağdâdî ise Sapık Fırkalar arasında zikretmekte (bk., *Mezhepler Arasında.*, s. 156-157), Şehristânî, Cebriyenin kollarından birisi olarak kabul etmektedir. (*Milel*, s. 85-86)

²⁰⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 35.

²⁰⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 36. Krş., Bağdâdî, Hurramiyye'yi İslam'dan kaynaklanmayan fırkalardan Hulûliyye'den, (bk.,*Mezhepler Arasında.*, s. 198). Beziğiyeyi Hattabiyyenin bir kolu olarak görmektedir. (bk.,*Mezhepler Arasında.*, s. 192). Beyaniyye ise Gulat Rafzanın kollarından kabul edilmektedir. (bk., *Mezhepler Arasında.*, s. 20).

²⁰⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 35.

²⁰⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 32. Eş'arî, Rafza Fırkaları içerisinde kabul etmektedir. (bk., *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 52.)

²⁰⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 7.

²⁰⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 6.

²¹⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 29, 33.

²¹¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 23.

²¹² *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

²¹³ *Camiu'l-Mütun*, s. 19. Bağdâdî, Kerrâmiyye'yi sapık fırkalardan görmektedir. (bk., *Mezhepler Arasında.*, s. 160-168). Şehristânî, ise İslam içi fırkalardan Sifatîyyenin alt kollarından saymaktadır. (bk. *Milel*, s. 102-103).

²¹⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 19. Eş'arî'nin temel fırkalardan birisi olarak zikrettiği (*İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 230-231) Dirariyyeyi, Bağdâdî, Sapık Fırkalar arasında kabul etmektedir. (bk., *Mezhepler Arasındaki.*, s. 158). Şehristânî ise Cebriyyenin alt kollarından birisi olarak kabul etmektedir. (*Milel*, s. 88).

²¹⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 43.

21. İsmailiyye: Gümüşhanevî, İsmailiyyeden direk olarak değil “Karmatiler ve Anberiy-ye’nin İsmailiyyeden olduğunu belirtirken yer vermektedir. İsmailiyyeyi de İsmail b. Cafer es-Sadık’ı imam kabul edenler olarak tanımlamaktadır.²¹⁵

22. Seneviyye Gümüşhanevî, iki yerde zikrettiği Seneviye’nin vahdeti inkar ettiklerini ve Zenadıkadan bir grubun Seneviyyeden olduğunu belirtmektedir.²¹⁶

Gümüşhanevî’nin “Kafir, Mürted ve Zındık Fırkalar”dan zikrettikleri arasında temel eserlerde Sapık Fırkalar arasında zikredilenler, İslam’dan olmadıkları halde İslam’a nispet edilenlerden ve başka dinlerden olan fırkalar bulunmaktadır. Bu karışıklık Gümüşhanevî’nin bakışından yani küfre düşme noktalarından hareketle tasnif etmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Çalışmamız sonucunda elde edilen ve incelenen verilerden anlaşıldığı kadarıyla Gümüşhanevî, mezhepleri 73 fırka hadisi temelinde tasnif etmektedir. Fırkaları, Fırka-i Naciye, Sapık/Dalle Fırkalar ve Kafir, Mürted ve Zındık fırkalar olarak üçe ayırmaktadır. Ona göre Fırka-i Naciye, Eş’ariyye, Muhaddis Selefiler ve Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’ten oluşmaktadır. Buradaki üçüncü gruptakiler ile Hanefî-Mâturîdîler kastedilmektedir. Onun bu taksimi klasik tasniflerden farklılık arz etmektedir. Sapık Fırkalar ile İslam Mezhepleri kaynaklarındaki tasniflerde İslam’dan kaynaklanan ama görüşleri ile küfre ve bidate düşen fırkaları kastetmektedir. Bunlar Mutezile, Şia, Hâriciyye, Mürcie, Cebriyye, Müşebbihe, ve Neccâriyye ana başlıkları altında verilmektedir. Kafir, Mürted ve Zındık fırkalar da ise temel kaynaklarda İslam içi kabul edilmeyen, diğer dinlerden kaynaklanan fırkalara yer verilmektedir. Ancak Gümüşhanevî’nin burada zikrettiği Karmatiler, İsmailiyye, Hişâmiyye, Cenâhiler, Kerrâmiyye gibi fırkalar yine temel kaynaklarda İslam’dan kaynaklı ama sapık kategorisinde değerlendirilen fırkalar arasında yer aldığı görülmektedir.

İsmi zikretmeden bazı fırkalardan da bahseden Gümüşhanevî, yaptığı genel tasniflerinde sistematik ve detaylı bir bilgi vermek yerine, kitabın yazılış amacına uygun olarak küfre ve bidate düşen yönlerini öne çıkararak bilgiler sunmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman tasnif ve kurduğu bağlantılarda problemler oluşmuş, tasnifin sınırları net olamamıştır.

Gümüşhanevî’nin tasnifinin Bağdâdî ve Şehristânî’nin verdiği bilgilerle uyum içerisinde olduğu, değerlendirmelerinde ise Hanefî-Mâturîdî etkinin hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde yer alan mezhep tasnif ve yorumları ve öne çıkarılan görüşler, Gümüşhanevî’nin genel yaklaşımının kavranması açısından önem arz ederken, yaşadığı dönemin problemlerine ışık tutması açısından bu tasnifi anlamlıdır.

²¹⁵ Camiu’l-Mütun, s. 34-35.

²¹⁶ Camiu’l-Mütun, s. 7, 37.

Kaynakça

- Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri, Haz. Necdet Yılmaz, İstanbul 1992
- Arslan, Ahmet Turan, "Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî'nin Verdiği Bazı İcâzetnâmeler", Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri, ss.109-119, Seha, İstanbul, 1992.
- Aydınlı, Osman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı", Hititkitap Yayınevi, I. Baskı, Çorum, 2008.
- Aydoğdu, Rukiye, 19. Yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Özelinde, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. SBE., Ankara, 2008.
- Büyük İslam ve Tasavvuf Önderleri Ansiklopedisi, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Demirer, Macit, Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî (v. 1311/1893) ve Levâmiu'l-Ukûl Adlı Eseri, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. S.B.E., Konya, 2007.
- el-Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkâhîr, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV Yayınları, Ankara, 1991.
- el-Kevserî, Mehmed Zâhid b. Hasan, *İrğâmü'l-Merîd*, İstanbul, 1328.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Çev.: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.
- eş-Şehristani, Muhammed Abdulkерim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çev., Prof. Dr. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Haz. M.Z.K., İstanbul 1983
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir, 2004.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Câmiü'l-Mütun fî Hakkı Envai's-Sıfati'l-İlahiyye ve'l-Akâidi'l-Mâturi-diyye ve'l-Elfâzi'l-Küfr ve Tashihi'l-A'mali'l-Acibiyye*, Dârü't-tibâati'l-âmire, İstanbul, H. 1273/1856. 144 s. Eserin İSAM Ktp., Dem.No: 014233 de kayıtlıdır.
- _____, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (Câmiu'l-Mütûn), Bedir Yayınları (Trz.).
- _____, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (Câmiu'l-Mütûn Tercümesi), Bedir Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, *Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevaid* / çev. Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, Taş Baskı, İstanbul, İsmail Hakkı'nın Litografya Destegahı, 1281/1964.
- _____, *Büyük Dua Kitabı*, (Mecmuati'l-Ahzab'dan Seçme Dualar), terc., Ahmet Faik Arslantürkoğlu, İslamoğlu Yayınları No:49.
- _____, *Camiu'l-Usul ve Eki*, Mütercim: Hüsameddin Fadiloğlu, İstanbul, 2007.
- _____, *Kırk Hadis*, Mütercim: Dr. Mehmed S. Bursalı, I. Baskı, Konya 2006.
- _____, *Müceddid Risalesi ve Vasiyetler*, Mütercim: Dr. Mehmed S. Bursalı, I. Baskı, Konya 2006.
- Gündüz, İrfan, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Hayatı, Faaliyetleri, Eserleri ve Tesirleri" Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.
- _____, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı, Seha Neşriyat, İstanbul 1984
- Kara, İsmail, "Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi", Büyük İslam ve Tasavvuf Önderleri Ansiklopedisi, İstanbul 1993
- Koçoğlu, Kıyasettin, "Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'nin Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid'inde "Hey'et'l-Kalîp Şeceretü'l-İman ve Şecertü'l-Niran" Modeli", Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C. 7, S. 2, İstanbul, 2010, ss.(321-333)
- _____, *Mâturîdî'nin Mutezileye Bakışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.
- Kummî-Nevehî, Şii Fırkalar *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, *Fıraku's-Şia*, Çevirenler: Hasan Onat - Sabri Hizmetli - Sönmez Kutlu - Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Es-Semerikandi *et-Tevilât*, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, Rakam 179.
- Mustafa Fevzî b. Numân, *Hediyyetü'l-Hâlidîn*, İstanbul, 1313.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Hadisi*, Rağbet Yay.İst., 2010.
- San, Sabri Özcan, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz", Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.